

ХАРАКТЕРНІ РИСИ РЕЦЕПЦІЇ РИМСЬКОГО ПРАВА У АНГЛІЙСЬКІЙ ПРАВОВІЙ ТРАДИЦІЇ

Рецепція римського права, будучи явищем, властивим для Європейській цивілізації в цілому, разом з тим виступає як феномен, більш органічний для Західної Європи, де вона відбувалася у різних формах та видах протягом тривалого часу.

Питання рецепції римського права у Західній Європі вже були предметом дослідження романістів [1, 2, 3]. Однак, зазначені та інші праці мали предметом розгляду, головним чином, процес рецепції римського права та його зміст. Тому їхні автори практично не торкалися його чинників, характерних рис тощо, чим, власне, і зумовлена доцільність розгляду відповідних аспектів даної проблеми.

Враховуючи викладене вище, передусім, зазначимо, що рецепція римського права у Західній Європі мала своїм підґрунтям низку причин.

Передусім, серед таких причин слід назвати яскраво виражений тип розвитку Західноєвропейської цивілізації за висхідною спіраллю з циклічним повторенням періодів відродження надбань попередніх хронологічних цивілізацій приблизно раз на пів тисячоліття. Завдяки наявності таких циклів Західноєвропейська культура регулярно повертається до оцінки та переоцінки здобутків Античності у різних галузях, у тому числі, і у галузі права, передусім, приватного. Крім того, велике значення мала та обставина, що Західна Європа фундаментальною основою свого світогляду обрала таку складову давньоримської культури, як християнство західного типу (католицизм). Це забезпечувало більшу незалежність науковців, зокрема, правознавців від державної влади, а також збалансованість інститутів західного суспільства. Оскільки Католицька церква ґрунтувалася на цінностях римської культури, це забезпечувало відповідне світоглядне підґрунтя для засвоєння та сприйняття відповідних категорій римського права. До того ж, використання у католицькому обряді, богословських дослідженнях тощо латинської мови полегшувало працю з давньоримськими першоджерелами і зумовлювало його значення як засобу освоєння надбань римської культури, інструменту обробки давньоримських текстів тощо. Завдяки цьому у науковий обіг було введено значну кількість юридичних давньоримських пам'яток, таких як Дигести Юстиніана, Інституції Гая та ін. Нарешті, фактором, що сприяв рецепції римського приватного права у Західній Європі, була соціальна, економічна, політична та психологічна готовність до рецепції давньогрецької та давньоримської культури. Вона виражалася, передусім, у баченні співвідношення інтересів окремої особи та суспільства, інтересів людини та держави тощо, визнання існування між ними суперечностей, які мали вирішуватися у сфері приватного життя на користь окремої (приватної) особи. Тому саме римське приватне право з його

принциповим визнанням «суверенітету приватної особи» виявилось тим суспільним інструментом, що міг дозволити вирішити згадані суперечності шляхом їхнього узгодження та примирення.

Дія названих чинників не лише активізувала процес рецепції римського приватного права у Західній Європі, але й зумовила появу Західноєвропейського типу його рецепції, який характеризується такими рисами як тривалість цього процесу, що відбувається фактично протягом усього часу формування і розвитку Західної традиції права; проведення ґрунтовних наукових розвідок у галузі римського права (праці глосаторів, коментаторів тощо); наявність відповідного методологічного підґрунтя у вигляді вчення про природне право, громадянське суспільство, правову державу тощо); зумовленість рецепції римського приватного права потребами торгівельного обігу. Крім того, зазначені чинники справили істотний вплив на форми та типи рецепції римського права в цілому у Західній Європі та в окремих її частинах.

Зокрема, найчастіше рецепція мала місце у формі вивчення та усвідомлення юристами, котрі застосовують право, або потенційними законодавцями головних засад римського права. Разом із тим, спеціальні (кодифікаційні) акти створювалися не завжди, але дух, ідеї реципованої системи права глибоко проникли у сприймаючу правову систему.

Класичним прикладом формування специфічного типу рецепції римського права є Англія, стосовно якої вже стало хрестоматійним положення, що вона взагалі уникла рецепції римського права і самобутнім шляхом прямує до загальноєвропейської інтеграції, зберігаючи, разом із тим, специфіку власної правової системи.

Наводячи цей приклад, звичайно, вказують на те, що на перших фазах розвитку там мала місце рецепція римського права, яка відбувалась без особливих відхилень. Зокрема, у XII ст. в Англії мало місце захоплення римським правом, з континентальної Європи запрошували викладачів, його вивчали в університетах тощо. Але потім перемогла опозиція застосуванню римського права у судовій практиці, і було надано перевагу англійському звичаєвому (загальному) праву. До того ж, називають такі чинники специфічності англійського права, як відносну географічну відокремленість країни, історичні традиції, особливості політичного та культурного розвитку [4].

Однак навіть при побіжному ознайомленні з наведеними доказами впадає в око недостатня їхня переконливість. Адже інші західноєвропейські країни, де було реципованим римське право, також мали свої політичні та правові традиції, специфіку культури тощо. Можна також зазначити, що Шотландія або Швеція, де відбулася рецепція у «класичному» розумінні, були не менш, ніж Англія, віддалені від визнаного класичним ареалу рецепції римського права у континентальній Західній Європі.

Тому теза про неприйняття Англією римського права здається хибною.

На нашу думку, рецепція останнього відбулася і у цій країні, але у менш звичній з точки зору ортодоксального підходу формі. Якщо європейські континентальні системи права (романська, центральноєвропейська) реципували римське право і за допомогою його вивчення, і шляхом прямого застосування, і

при кодифікаціях, і шляхом запозичення «духу» римського права, то в Англії, передусім, мало місце сприйняття ідей та методології римського права, низки його засад, підходу до створення правових норм.

Що ж стосується тези про «самобутність розвитку англійського права» і пояснення її тим, що перемогла опозиція застосуванню римського права у судовій практиці, внаслідок чого було надано перевагу англійському звичаєвому (загальному) праву, то тут варто звернути увагу на дійсні чинники такого стану речей.

Справа, очевидно, не лише у тому, що напрямки розвитку Західної традиції права у цій країні визначала «опозиційна» судова практика, слугуючи таким собі абстрактним мірилом (дороговказом) на цих теренах. Мабуть, суддівський вибір у свою чергу мав якісь орієнтири. Тим більше, якщо йшлося про обрання магістрального напрямку розвитку права, а не тимчасову, хоча й тривалу тенденцію. Отже, постає питання: що саме сформувало «опозицію» судової практики застосуванню Римського права? Що це за дуже приблизно визначенні «довготривалі чинники специфічності англійського права, такі як відносна географічна відокремленість країни, історичні традиції, особливості політичного та культурного розвитку», котрі є у кожній країні та не в кожній вплинули на ставлення до Римського права?

Таким фактором, на нашу думку, є світоглядне підґрунтя локальної цивілізації (враховуючи його різновиди, варіанти тощо).

У період формування Європейських традицій права у ролі такої світоглядної основи виступає християнська релігія. Розгалуження її на Західну та Східну гілки християнства зумовлює виникнення Західної та Східної традицій права. У свою чергу, у межах Західного напрямку християнства виникають і розвиваються різні теософічні напрямки, має місце неоднакове ставлення до поділу сфер впливу світської та релігійної влади.

На цьому містично-філософському підґрунті з епізодичними вкрапленнями «антично-ностальгічних» рефлексій поступово намічається виокремлення у межах Західної традиції права (яка сама ще перебуває у стані формування) окремих правових родин і систем права.

Першим у цьому процесі відбувається поділ приватного права на «континентальне» і «острівне». Континентальне право певний час зберігає схильність до класичного Західного християнства. Протестантський рух і Реформація — справа майбутнього. «Острівне право» починає формуватися у XII ст., чому сприяє низка подій у політичному і культурному житті Англії.

Зокрема, після завоювання Англії норманами у 1066 р. офіційне християнство у країні ще залишається достатньо ортодоксальним. Звичайним явищем, так само як і на континенті, є змагання між королем і папою за право призначати єпископів. Але якщо у континентальній Європі ці змагання закінчуються перемогою папи, то в Англії події розгортаються інакше. Напруженість у стосунках з Римом стає усе більш помітною і виходить на поверхню під час правління короля Генрі II (1154-1189 рр.), активного провідника ідей незалежності англійської церкви. В цей час у країні стає особливо популярними міф про Грааль, який оповідає про Йосифа Ариматейського, дядька Ісуса, котрий заснував в Гластонбері незалежну церкву. Цей міф про англійсь-

ку апостольську наступність слугував, насамперед, політичним інтересам. Та разом із тим у легендах про чарівний корабель Ірааль, що дарує пайдки, та його берегиню чи богиню, знайшла відображення і стародавня кельтська язичницька традиція. Слід зазначити, що цей міф був поширеним не лише в Англії, а й на континенті. Проте, якщо у Німеччині чи Франції він набував популярності одночасно із зростанням значення християнського причастя і культу діви Марії, то стосунки Англії з Римською Церквою ставали дедалі більш напруженими. Врешті, у 1208 р. Папа Римський відлучив країну від церкви за те, що король Джон відмовився йому підкорятися. Внаслідок цього в Англії припинилися усі священні церемонії: церкви були зачинені, дзвони мовчали, шлюби укладалися без священника, а мертвих не відспівували. У 1209 р. Римом було припинено усі відносини з Англією. Король Джон звелів священникам залишити країну та експропріював церковну власність. Життя набувало абсолютно нехристиянського звучання.

До цього слід додати, що представники світської влади активно втручалися в усі культурні, політичні та правові процеси, у тому числі у діяльність судів. Так, у 1369 р. фаворитка короля Едварда III Аліса Пірс (та сама, яка потім була біля смертного ложа короля і не допустила до нього священників) користувалася при дворі настільки значним впливом, що навіть керувала діями суддів під час судових засідань [5].

Отже, виникає питання: чи могла у таких умовах юриспруденція, а за нею і судова практика орієнтуватися на римське право, котре на той час було вже скориговане християнським моральним імперативом?

Здається цілком очевидним, що на таку самостійність у контексті загального розвитку англійського відгалуження Західної цивілізації розраховувати не доводилося. Таким чином визначалося офіційне ставлення до римського права та його рецепції, яке набуло нових аспектів після повернення Англії у лоно християнства і завершення тривалих змагань між католицькою і англіканською церквами, що завершилися врешті на користь останньої.

Разом із тим, слід зазначити, що реальні процеси виглядали складніше. Оскільки «Англійська правова традиція» мала місце в межах Західноєвропейської традиції права, то уникнути типових властивостей Західної традиції не вдалося і цій правовій системі.

У зв'язку з цим слід зазначити, що коли компаративісти континентальної Європи частіше пишуть про неможливість сприйняття Англією римського права, то сучасні англійські дослідники серед різновидів права, котрі переважають в Англії, вказують поряд із англійським загальним, місцевим, звичаєвим, статутним правом, правом справедливості, міжнародним, торговим, канонічним, правом Європейської спільноти також і на римське право, зазначаючи при цьому, що останнє існує в університетах, тобто забезпечує формування юридичного світогляду [6].

Таким чином, можна зробити висновок, що Англійська правова традиція (правова система Англії) характерна не відсутністю рецепції римського приватного права взагалі, а латентним характером і специфічними формами останньої. Чинником і результатом цього, зокрема, є й те, що еволюція Західної традиції права у її англійському варіанті у своїх основних рисах відтворила розвиток римського права.

Принагідно варто зазначити, що аналогічна форма рецепції римського права характерна і для США. Так, наприкінці XIX ст. у американській юриспруденції панував формалістичний метод, який своїми головними ідеями нагадував положення, властиві архаїчному цивільному римському праву. Однак після довгих і складних змагань цей метод у першій половині XX ст. було витіснено «прагматичним інструменталізмом» (О. Холмс-молодший, Р. Паунд) ідеологічно — за реалістичним спрямуванням, характером тлумачення норм позитивного права тощо близьким до преторського права [7]. Таким чином, США, так само як і Англія, при становленні концепції права також пройшли шлях, багато в чому схожий на той, що мав місце у Стародавньому Римі.

У підсумку з врахуванням розмаїття впливу римського права на формування Західної традиції права, можемо виокремити такі форми його рецепції:

- вивчення римського права у юридичних навчальних закладах як юридичної загальноосвітньої дисципліни з метою формування світогляду майбутніх правників;
- вивчення римського права як надбання культури;
- дослідження, аналіз та коментування давньоримських юридичних джерел;
- безпосереднє застосування норм римського права як норм чинного права;
- використання норм позитивного римського права як взірця при створенні нормативних актів (особливо при реалізації кодифікаційних проєктів);
- використання методики створення норм права та методики їхнього тлумачення і застосування;
- сприйняття та використання головних ідей, засад, та категорій, накопичених та вдосконалених у процесі розвитку римського права.

Особливостями «Англійського типу рецепції» є те, що вона відбувається, передусім, у формах:

- вивчення римського права у юридичних навчальних закладах як юридичної загальноосвітньої дисципліни з метою формування світогляду майбутніх правників;
- вивчення римського права як надбання культури;
- використання методики створення норм права та методики їхнього тлумачення і застосування;

При цьому слід мати на увазі, що реально рецепція ніколи не відбувається в якійсь одній формі. Найчастіше має місце сполучення декількох форм з переважанням якоїсь з них.

Література

1. Бек В. А. Рецепция римского права в Западной Европе. Автореф. дис...канд. юрид. наук. — Львів, 1950. — 16 с.
2. Моддерман В. Рецепция римского права // Пер. с нем. А. Каминка. Под ред. Н. Л. Дювернуа. — СПб.: Тип. А. Ландау, 1888. — 119 с.
3. Муромцев С. Рецепция римского права на Западе. — М., 1886.
4. Косарев А. И. Римское частное право. — М., 1998. — С. 219.
5. Пенник Н., Джонс П. История языческой Европы. — СПб.: Евразия, 2000. — С. 289-291.
6. Батлер У. З. Взаимодействие международного и национального права // Сов. государство и право. — 1987. — № 5. — С. 112.
7. Саммерс Роберт С. Господствующая правовая теория в США // Сов. государство и право. — 1989. — № 7. — С. 109-116.